

da günümüze kadar gelen eserlerin ilki Ebû Ca'fer et-Tahâvî'ye (ö. 321/933) aittir. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Hâkim es-Semerkindî'nin *Kitâbü's-Şürût ve 'ulûmî's-şukûk* (nşr. Ahmed Câbir Bedrân, Kahire 1427/2006), Celâleddin b. Muhammed el-İmâdî'nin *Ğurerü's-şürût ve durerü's-sümût* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 722) ve Mehmed b. Eflâtûn er-Rûmî'nin *eş-Şukûkû's-Ser'îyye* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2697) adlı eserleri bu türün diğer örnekleridir. Zahîrüddin Hasan b. Ali el-Merginânî ve Kâdî Celâleddin er-Riğadmûnî, Necmeddin en-Nesefî gibi âlimlerin de bu dalda kitaplarının bulunduğu kaydedilir. Mâlikî mezhebinde İbn Lübâbe, Ferec b. Seleme el-Kurtubî, Muhammed b. Hâris el-Huşenî, Mûsâ b. Ahmed el-Yahsubî el-Kurtubî gibi âlimlerin konuyla ilgili eserlerinin yanı sıra Muhammed b. Ahmed el-Attâr'ın *el-Veşâ'îk ve's-sicillât*, İbnü'l-Hindî'nin *el-Veşâ'îk ve's-şürût*, Ahmed b. Muhammed et-Tuleytî'nin *el-Muķnî' fî 'ilmi's-şürût* (nşr. Francisco Javier Aguirre Sadaba, Madrid 1994), Ebû'l-Hasan el-Mutayyî'nin *en-Nihâye ve't-tamâm fî ma'rifeti'l-veşâ'îk ve'l-ahkâm*, Ebû İshak İbrâhîm b. el-Hâc el-Gırnâtî'nin *el-Veşâ'îku'l-muhtaşara* (nşr. Mustafa Nâcî, Rabat 1987), Ali b. Yahya el-Cezîrî'nin *el-Maķşadü'l-mahmûd fî telhîşî'l-ukûd* (nşr. Asuncion Ferreras, Madrid 1998) adlı kitapları zikredilebilir. Şâfiî mezhebinde Kerâbisî, Müzenî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah es-Sayrafî, Ebû İshak el-Mervezî gibi âlimlerin eserlerinin yanı sıra İbn Habîb el-Halebî'nin *Keşü'l-mürût 'an meħâsini's-şürût*, Minhâcî'nin *Cevâhirü'l-ukûd ve mu'inü'l-kuğât ve'l-muvaķķî'in ve's-şühûd* (I-II, Kahire 1955) adlı kitabı da anılabilir. Tabakat kitaplarında Dâvûd ez-Zâhirî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi fakihlerin de şürût dalında eser yazdıkları kaydedilmektedir. Osmanlılar döneminde telif edilen sak mecmuaları şürût türündeki eserlerin devamı ve örnekleri sayılabilir. Ruhi Özcan, Joseph Schacht, Emile Tyan, Jeanette Wakin, Vâil B. Hallâk (Wael B. Hallaq) gibi araştırmacılar şürût ilminin tarihî gelişimini, diğer hukuk sistemleriyle ilişkisini, fıkıhın teorik hükümlerinin pratik hayata geçirilmesindeki etkisini ve belli başlı konularını farklı açıdan ele alarak eleştirel çalışmalar yapmışlar, böylece toplumların ticarî, iktisadî, hukukî ve içtimâî yapısı hakkında önemli bilgi ve belgeleri içeren kadî sicillerinin ve şürût türü eserlerin tanıtılmasını sağlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, VI, 222; Tahâvî, *Das Kitâb adkâr el-huķuķ war-ruhûn aus dem al-Ġâmi' al-kabir fîs-sürüt des Ebû Ġa'fer Ahmed İbn Muhammed et-Taħâvî* (nşr. J. Schacht), Heidelberg 1927; a.mlf., *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sale from Taħâwî's Kitâb al-shurût al-kabir* (ed. J. A. Wakin), Albany 1972; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât*, s. 309-310; Cessâs, *Ahkâmü'l-Ġur'ân*, I, 484-485, 535-536; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire, ts., s. 292-344; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 92; XXX, 167-209; a.mlf., *Üşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, II, 302-303; Celâleddin el-İmâdî, *Ğurerü's-şürût*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 722, vr. 8*; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebî'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1397-98/1977-78, III, 105; IV, 72-73, 405; İbn Kudâme, *el-Muġnî*, IX, 73, 75, 155-160; İbn Ebû'd-Dem, *Edebü'l-ķazâ* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1404/1984, II, 184, 263-265; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. M. Bû Hubze), Beyrut 1994, X, 152-153, 375, 376, 400, 406; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, IV,1293; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IX, 1-6; Necmeddin İbrâhîm b. Ali et-Tarsûsî, *el-'İlâm bi-muštalahî's-şühûd ve'l-hüķ-kâm*, Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, nr. 119, vr. 1^a, 20^a; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebşîratü'l-hüķkâm* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1406/1986, I, 44, 248, 282-287; İbn Haldûn, *Muķaddime*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübârâ), s. 224-225; Alâeddin et-Trablusî, *Mu'inü'l-hüķkâm*, Kahire 1393/1973, s. 93-95; Molla Hüsrêv, *Düererü'l-hüķkâm*, İstanbul 1300, II, 511, 512; Alâeddin Ali b. Ebû Bekir b. İbrâhîm b. Muhammed b. Müflih, *Risâle fî'l-amel bi'l-hu-tüt 'inde'l-hüķkâm 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdurrahman b. İbrâhîm el-Matrûdî, *Mecelletü'l-Buħûsî'l-İslâmiyye*, sy. 46 içinde), Riyad 1416/1996, s. 299-324; Minhâcî, *Cevâhirü'l-ukûd ve mu'inü'l-kuğât ve'l-muvaķķî'in ve's-şühûd* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Kahire 1374/1955, I, 11-12; Taşköprizâde, *Miftâħu's-sa'ade*, II, 60; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuħfetü'l-muħtâc*, Kahire 1315, I, 33; X, 131-144, 156, 267-269; Şirbînî, *Muġnî'l-muħtâc*, IV, 282-293, 390, 402, 450; Buhûtî, *Keşşâfü'l-ķinâf*, VI, 312-320, 367-370; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1046; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, VI, 160-389; Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, *Bi-dâatü'l-hüķkâm fî ihkâmî'l-ahkâm*, Süleymaniye Ktp., Fâtiħ, nr. 2273, vr. 1^b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muħtâr*, IV, 245; V, 435-437, 468; VI, 92; Ali Haydar, *Düererü'l-hüķkâm*, İstanbul 1316, IX, 139-144, 151, 161, 217-219, 242-243; *Türk Hukuk Lügati*, Ankara 1944, s. 134, 202, 309; E. Tyan, *Le notariat et le régime de la preuve par écrit dans la pratique du droit musulman*, Beyrut 1945, s. 13-40, 46-48; Ali Himmet Berkî, *İslâm Şeriatında Kaza*, Ankara 1962, s. 53-60; Ebû's-Şitâ b. Hasan el-Gâzî, *et-Tedrib 'ale'l-ve-şâ'îki'l-'adliyye* (nşr. Ahmed Gâzî el-Hüseynî), Rabat 1964, I, 1-5; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, s. e-f; J. A. Wakin, "Written Documents in Islamic Law", *Actas do IV Congresso de Estudos Arabes e Islâmicos*, Leiden 1972, s. 347-354; Ruhi Özcan, *el-Hâvî fî Şürûti't-Taħâvî* (yüksek lisans tezi, 1972), Câmîatü Bağdâd, I, 15-39, 60-70, 83, 178, 183-200; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlâlar*, İstanbul 1973, s. 328-329; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 273-276; Zirikî, *el-'İlâm* (Fethullah), VIII, 228; Resul Tosun, *İslâm Hukukunda Mahkeme Sicilleri ve İspat Gücü* (yüksek lisans tezi, 1986), MÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-36; Zâfir el-Kâsimî, *Nizâmü'l-hüķm fi's-ser'â ve't-târîhi'l-İslâmî*, Beyrut 1407/1987, II, 371, 399-407, 427-435, 504; Muhammed b. Abdullah el-Âmir, *'İlmü's-şürût fi'l-fıķhi'l-İslâmî ve taḫḫîkâtühû fi kitâbâti 'adli'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye* (yüksek lisans tezi, 1411/1991), Câmîatü Ümmi'l-ķurâ, s. 5-10; Hacer Kontbay, *Endülüs'te Şürût İlmî* (yüksek lisans tezi, 2009), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 57-100; Wael B. Hallaq, "Model Shurût Works and the Dialectic of Doctrin and Practice", *Islamic Law and Society*, II/2, Leiden 1995, s. 109-134; Muharrem Önder, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Şürût İlmî", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008, s. 391-395; W. Heffening – [Coşkun Çoķok], "Şart", *İA*, XI, 350; P. Kalin, III, 61, 210; "Tevşîk", *Mv.F*, XIV, 134-139; "Sicil", a.e., XXIV, 190-196; "Şak", a.e., XXVII, 47-48.

FAHRETTİN ATAR

eş-ŞÜRÜTÜ'İ-ÖMERİYYE

(الشروط العمرية)

Hz. Ömer tarafından zimmiler hakkında konulduğu ileri sürülen şartlar.

Hz. Ömer'in hilâfeti esnasında Irak ve İran'ın, Suriye, Ürdün, Filistin ve Mısır'ın fethi tamamlanmış, müslümanlar büyük bir gayri müslim nüfusla meşgul olmak durumunda kalmıştı. Barış veya savaş yoluyla bu fetihleri gerçekleştiren kumandanlar, ele geçirilen şehir yahut bölgelerde yaşayan gayri müslimlerin başta cizye vergisi olmak üzere hak ve mükellefiyetlerini tayin ve tesbit edip onlarla anlaşmalar yapmışlar, bunları Hz. Ömer'in onayına sunduktan sonra yürürlüğe koymuşlardır. Kudüs'ün teslim anlaşması, Kudüslüler'in teklifi dolayısıyla oraya giden ve şartları bizzat belirleyen Hz. Ömer tarafından imzalanmıştır. Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ı, Belâzürî'nin *Fütûħu'l-büldân*'ı ve Taberî'nin *Târîħ*'i gibi kaynaklarda yer alan bu şartlara, bir kısmı benzer veya aynı olan esaslar yanında çoğu zimmilerin aleyhine bazı şartlar içeren ve Hz. Ömer'e nisbet edilen bir metin bazı muahhar kaynaklarda ve bilhassa bazı fıkıh kitaplarında "eş-şürütü'l-Ömeriyye" veya kısaca "eş-şürût" yahut "ahidnâme-i Ömer" adıyla yer almaktadır.

Ebû Abdullah İbn Mende'nin *Ġarâ'ibü Şu'be* adlı eserinde geçtiği söylenen (Müt-takî el-Hindî, IV, 503-504) ve iki sayfa kadar olan bu metin Beyhakî (*es-Sünenü'l-kübârâ*, IX, 202), İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî (*Sirâcü'l-mülûk*, s. 110-111) ve İbn Asâkir'in (*Târîħu Dimaşk*, II, 174-179) eserlerinde kaydedilmiş, daha sonraki müellifler tarafından da nakledilmiştir. Hz. Ömer'e izâfe edilen metnin bir kısmında şehirler-

de yeniden kilise ve manastır inşa edilme-yeceği, casusların saklanılmayacağı, ayin-lerin açıkta yapılmayacağı, kıyafetlerin müs-lümanlarınkine benzetilmeyeceği, silâh imal edilmeyeceği ve üstte taşınmayacağı, çar-şı pazarlarda açıktan haçlarla dolaşılma-yacağı gibi eski kaynaklarda mevcut şart-ların bulunduğu görülmektedir. Buna kar-şılık eski kaynaklarda yer almayan, bir kıs-mı Ermevîler ve çoğu Abbâsîler zamanın-da konulan mâbedlerinden harap olanları, özellikle de müslüman mahallelerinde bu-lunanları tamir etmeyecekleri, müslüman-ların kiliselerine girmelerine engel olma-yacakları, seyahat eden her müslümanı ev-lerinde üç gün barındıracakları, çocukla-rına Kur'an okutmayacakları, kimseyi din-lerine davet etmeyecekleri, müslümanla-rı daima hürmetle karşılayacakları, müs-lümanların konuştuğu dille konuşmaya-cakları, onların künyelerini almayacakları, eyerli hayvanlara binmeyecekleri, mühür-lerini Arapça kazdırmayacakları, alkollü iç-ki satmayacakları, bellerine zünnar taka-cakları ve aynı kıyafeti her yerde koruya-cakları, müslümanların evlerinin içine bak-mayacakları gibi Hz. Ömer'e ve onun dev-rine nisbet edilmesi doğru olmayan şart-ların yer alması dikkat çekmekte ve bu metnin sonradan ilâve edilen benzeri di-ğer maddelerinin de Hz. Ömer'e izâfe edil-diği anlaşılmaktadır.

eş-Şürûtü'l-Ömeriyye metninin Hz. Ömer dönemine ait olmadığı hususuyla ilgili gö-rüşlerin ileri sürülmesi, yalnızca yukarıda bir kısmı yazılan ve o dönem antlaşmalarında bulunmayan esasların burada mev-cut olmasından ibaret değildir. Şöyle ki: Ab-durrahman b. Ganm'dan (ö. 78/697) riva-yet edilen ve Suriye yahut el-Cezîre bölge-si hristiyanları tarafından Hz. Ömer'e ya-zılmış bir mektuptan ibaret olan bu metnin "falan şehir hristiyanlarından Ömer'e..." şeklinde bir şehir adı zikredilmeden yazıl-mış olduğu görülmektedir. Ayrıca hemen hiçbir antlaşmada rastlanmayan bir üs-lûpla kaleme alınan şartlar, Hz. Ömer ya da onun vali veya kumandanlarından biri tarafından değil bir bölgenin hristi-yanları yahut bütün hristiyanlar adına ve onların ağzından yazılmıştır. Belgede bir şehir isminin zikredilmemesi ve metinde-ki şartların hristiyanlar tarafından kend-i için belirlenmesi belgenin daha başın-dan itibaren Hz. Ömer'e nisbetinde şüp-he uyandırmıştır. Tesbit edilebildiği kada-ryla bu belgeye ilk defa eş-şürûtü'l-Öme-riyye adını veren İbn Kayyim el-Cevziyye'nin çok meşhur olan bu mektubun isna-da ihtiyacı olmadığını, çünkü imamların

bunu kabul edip kitaplarında zikrettikle-rini ve delil olarak gösterdiklerini, halife-lerin de bununla amel ettiklerini ... belirt-mesi (*Ahkâmü ehli'z-zimme*, II, 663-664) yaygınlığın ve şöhretin metnin sıhhatine delil olamayacağı, sadece şöhretine bakı-larak isnaddan müstağni kabul edilemeye-ceği, metinde Hz. Ömer zamanında konu-lan bazı şartların bulunmasının metnin ta-mamının sahih kabul edildiğini gösterme-yeyeceği gibi gerekçelerle eleştirilmiş, önem-li farklılıklar taşıyan bu senedsiz metnin Hz. Ömer'e nisbetinin doğru olamayacağı ileri sürülmüştür (*a.g.e.*, II, 663). İbn Kay-yim adı geçen eserin dörtte birini bu metne ve bu metin üzerine yazdığı şerhe ayırmış, ayrıca bu şerhin ayrı bir kitap ola-rak kabul edilmesini istemiş (*a.g.e.*, II, 778, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 14, 25), ese-rin nâşiri Subhî es-Sâlih de müellifin bu isteğini göz önüne alarak şerhi hem *Ahkâmü ehli'z-zimme* içinde (II, 657-893) hem de ayrı kitap halinde *Şerhu's-Şürûti'l-Ömeriyye* adıyla yayımlamıştır (Dimaşk 1381/1961). *eş-Şürût* metnini inceleyen Subhî es-Sâlih, bunun muhtevasının İslâm hukukunun gayri müslimlerle ilgili hemen bütün hükümlerini ve İbn Kayyim'in ya-şadığı dönemde zimmîlere karşı sertleş-en hukukî anlayışın esaslarını ihtiva etti-ğini belirtir (*a.g.e.*, neşredenin girişi, I, 14 vd.). Corcî Zeydân ise bu metne ahidnâme-i Ömer adını verip Hz. Ömer'e nisbet edilmesinin uygun olmadığı gibi bir anlay-şın Halife Ömer'in âdil şahsiyeti göz önü-ne alındığında düşünülebileceğini söyle-mekle birlikte sonunda metnin Hz. Ömer'e aidiyetini kabul ederek inceleme cihetini tercih etmiştir (*Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi*, IV, 177-190). Hangi şehir halkınca düzenlendiğinin belirtilmemesi, mağlûp tarafça tertip edilmesi, Hz. Ömer zama-nında yapılan diğer antlaşmalarda bulun-mayan şartlar ihtiva etmesi gibi sebeplerle çağdaş müslüman ve Batılı araştı-rmacıların hemen hemen tamamı bu met-ni gayri mevsuk bulmuş ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan kısıtlamaların Hz. Ömer'e nisbet edilmesi gayretinden doğ-duğunu ileri sürmüştür (Fattal, s. 66-69; Tritton, s. 8-10; Tefvîk Sultân el-Yûzbekî, s. 130-136; Fayda, s. 180; Öztürk, s. 239-240). Tarih boyunca bir kısım gayri müslim züm-relerin Hz. Peygamber'e "ahd" veya "ahid-nâme-i nebevî" adıyla bazı muahede me-tinleri nisbet ettikleri bilinmektedir; bun-lardan biri "el-'Ahd ve's-şürût elletî şere-taşâ Muhammed resûlullâh li-ehli'l-mil-leti'n-naşrâniyye" ismiyle Antonius Vitray tarafından Arapça metni ve Latince çevi-

risiyle birlikte basılmıştır (Paris 1630; uy-durma başka metinler için bk. C. Zeydan, IV, 174-177; Muhammed Hamîdullah, s. 180-190, 195-197 [nr. 96-97, 102], ayrıca bk. s. 549 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-küb-râ*, Haydarâbâd 1356, IX, 202; İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk*, Kahire 1306, s. 110-111; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), II, 174-179; Celâleddin eş-Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hisbe* (nşr. Seyyid el-Bâz el-Arînî), Kahire 1365/1946, s. 106-107; Bedreddin İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-ahkâm fi tedbirî ehli'l-İslâm* (nşr. H. Köfler, *Islamica*, VII içinde), Leipzig 1935, s. 27-34; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Dimaşk 1381/1961, II, 657 vd., ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 14-46; a.mlf., *Şerhu's-Şürûti'l-Ömeriyye* (nşr. Subhî es-Sâlih), Dimaşk 1381/1961, neşredenin girişi, s. c-k; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, IV, 503-504; C. Zeydân, *Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Mugâmir), İstanbul 1329, IV, 174-190; A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth 1958, s. 60-69; A. S. Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-İslâm* (trc. Hasan Hab-eşî), Kahire 1967, s. 1-10; Tefvîk Sultân el-Yûzbekî, *Târîhu ehli'z-zimme fi'l-İrâk*, Riyad 1403/1983, s. 127-137; a.mlf., "Dirâsât fi'l-Veşâ'iki'l-İslâmiyye", *Âdâbü'r-râfideyn*, V, Musul 1974, s. 191-203; Nâdiye Hüsnî Sakr, *Ma'la'u'l-'asri'l-'Ab-bâsiyyi's-sânî*, Cide 1983, s. 168-173; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989, s. 177-181; Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İstan-bul 1995, s. 239-240; Sellâm Şâfî Mahmûd Sellâm, *Ehli'z-zimme fi Mısr fi'l-'asri'l-Fâtimiyî'l-evvel*, Kahire 1995, s. 175-184; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1422/2001, s. 180-190, 195-197, 549 vd.; B. C. Ned-koff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" (trc. Şi-nasi Altundağ), *TTK Belleten*, VIII/3 (1944), 601-606; Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, XIII, 426.

MUSTAFA FAYDA

ŞÜRÛNBÛLÂLÎ

(الشربنبلالی)

Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr
b. Alî eş-Şürûnbülâlî el-Vefâî el-Mısrî
(ö. 1069/1659)

Hanefî fakihî.

994 (1586) yılında Mısır'ın Menûfiye böl-gesinde Menûfülülyâ'nın (bugünkü Menûf) karşısında bulunan Şubrâbilûle beldesinde doğdu. Bu yer halk arasında Şürûnbilâle / Şürûnbülâle şeklinde telaffuz edildi-ğinden nisbesi Şürûnbülâlî diye okunagel-miştir (Muhîbbî, II, 39; Tahtâvî, s. 8; Mu-hammed Remzî, III, 100, 219). Şürûnbülâ-lî, henüz küçük yaşta iken babası tarafın-dan götürüldüğü Kahire'de ilk eğitimini aldı. Muhammed b. Hüseyin el-Hamevî, Ab-dullah en-Nahrîrî, Muhammed b. Mansûr el-Muhîbbî, Ahmed b. Muhammed b. Ah-